

SANJA VLAHOVIĆ¹
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

SMRT U FILOZOFIJI MARTINA HAJDEGERA

Sažetak: U uvodu rada razmatraju se teškoće i problemi ontičkog i ontološkog shvatanja sveta u svetlu Hajdegerove fundamentalne ontologije. Analizira se Hajdegerov stav o neminovnoj pripadnosti čoveka celini bića (*das Seiende*) i prikazuje originalna *ontološko-fenomenološka* metoda kojom on na metafizičkom planu razmatra razliku *bitka* (*das Sein*) i *tu-bitka* (*Dasein*), zasnivajući na ovim pojmovima svoju fundamentalnu ontologiju. Na njima gradi i objašnjenje iskustva smrti kao okončanja tu-bitka. Za Hajdegera smrt nije ukidanje bitka, već samo rastvaranje tu-bitka u bitku, čija osobina je *nenamirenost*. Posebno se razmatraju mogući odgovori na pitanja: Moram li umreti i da li tu-bitak, kojem stiže smrt, sebe na taj način dovršava? Na kraju raspravlja se o svakodnevnom životu i smrti u relaciji bića i tu-bitka u svetlu filozofske dileme je li smrću iscrpljena svaka mogućnost čovekovog postojanja. U zaključku navode se slični, ali i kritički stavovi drugih filozofa o smrti (Kjerkegor, Sartre...) i najzad zaključuje da i u ontološkom, i u ontičkom, i u fenomenološkom pogledu smrt ostaje najznačajnije otvoreno pitanje ne samo filozofije egzistencijalizma, već i nauke.

Cljučne reči: ontologija, ontički, bitak, tu-bitak, metafizika, bitak ka smrti, smrt, *nenamirenost*

1. UVOD: PREVLADAVANJE METAFIZIKE

Pre nego što se upustimo u našu užu temu: Hajdegerov filozofski doživljaj smrti, od fundamentalnog značaja je odrediti se prema pojmovima *bića* i *bitka*. Bitak omogućava da se biće pojavi kao pojedinačni entitet. U toku prvog perioda svog filozofskog rada (približno 1922–33), Hajdeger sebi zaoštreno postavlja metafizička pitanja i tada nastaje i njegovo glavno delo *Bitak i vreme*.

---

1 E-mail adresa autorke: sanja.vlahovic@hotmail.com

Imenica biće, nastala je od glagola *biti*. Biće (grč. τὸ ὄν, nem. das Seiende) označava ono što jeste, ali Hajdeger uvodi svoju specifičnu terminologiju. Sve stvarno i ništa nestvarno spada u domen bića. „Ontološka razlika“, razlika između bitka (das Sein) i bića (das Seiende), fundamentalna je za Hajdegera. Problem strogog i potpunog razlikovanja ova dva pojma vrlo je ozbiljan i ostaje pitanje da li je do danas zadovoljavajuće logički razrešen. Primera radi, ako bitak shvatimo kao beskonačan, onda je on suština samog sebe, jer beskonačno nema formu, a čista forma je nemoguća, mora imati neku suštinu.

Bitak (grč. τὸ εἶναι, nem. das Sein) najapstraktniji je filozofski pojam *jestanja* koji ne označava nikakvo pojedinačno ili određeno biće, već celovito prisustvo i bića i nebića. Bitak je unutrašnji princip bića, u ontologiji označava ono po čemu jeste sve što jeste. On je ishodište, odnosno temelj bića, središnji pojam filozofije, imenica izvedena iz glagola *biti*. Biće dakle može biti biće samo po tome što jeste, što bitak prebiva u njemu, daruje mu svrhovitost i pojavnost. Nasuprot biću koje uvek mora biti ovo ili ono i kao biće je uvek posredovano, ograničeno i sadržajno nešto, bitak je naprosto neograničen, neodređen i besadržajan, lišen svakoga određenja. Za razliku od bitka (Sein), Hajdeger postavlja tu-bitak (Dasein) koji karakteriše ono što je ljudsko.

Po Hajdegeru, koji je ontološkoj razlici pridavao presudan značaj i po kome se ontologija upravo i zasniva na razlikovanju bitka i bića, biće je pojedinačna ili posebna manifestacija onoga *biti*. Zapravo, kvalitet onoga što jeste, bez obzira na idealan ili realan način bivstvovanja, ako je u pitanju pojedinačno postojeće, ima svoju sopstvenu bit. Ovde se usuđujemo da iznesemo ontološki opravdano i logički moguće rešenje metafizičkog problema razlikovanja opštih pojmova bezgraničnog Bića (*Sveta*) i Bitka (svojestvene *Suštine*): beskonačno biće i besformna suština ne mogu odvojeno koegzistirati i prema tome su opšte shvaćeni *Bitak* i *Biće Sveta* – podudarni, *jedno te isto*. Izlazi da forme beskonačnog bića mogu biti samo njegovi unutrašnji konačni delovi, a da bitak može biti samo ograničen na formu u kojoj jeste jer su forme nužno konačne, pa je i njihov bitak konačan. Takav bitak konačan je i po vremenu, pa je forma nekog konačnog živog bića, čiji konačni bitak je njegov život, zapravo privremena relacija rađanje–umiranje. U tom smislu Hajdeger razmatra i pojam *zaborava bitka* (nem. Seinsvergessenheit) u pojmovnom paru „bitak–biće“. Ako bi se, nasuprot ovome koristio pojmovni par „biće–bivstvujeće“, to bi nas upućivalo na „zaborav bića“.

U Hajdegerovom pokušaju *prevladavanja metafizike* data je i zakonita neminovnost smrti kao nepoželjna svakom živom čoveku, i šire, svakom živom biću u prirodi. Žudnja za trajnim opstankom ugrađena nam je kao biološki program, koji je, kako nas uči nauka – nemoguće ostvariti. „Budući da metafizika propituje biće kao biće, ona ostaje kod bića i ne brine se o bitku kao bitku.”²

Na ovaj način Hajdeger postavlja osnove svoje kritičke dopune antičke metafizike, koja se duboko i pomno bavila bićem i beskonačnošću kao njegovom glavnom osobinom, zanemarujući suštinu samog čovekovog života, odnosno bića koje kroz bitak individualno i svesno *jeste*:

„Ono mišljenje, koje misli na istinu bitka, više se doduše ne zadovoljava metafizikom; no ono isto tako ne misli protiv metafizike.”³

Teza o metafizičkom zaboravu bitka ključna je za hajdegerijanski pristup, koji odlikuje isprva zbunjujuća, a potom i strašna spoznaja živog čoveka, naše otvoreno priznanje da u sadašnji život nismo doneli ni najmanje sećanje na večnost pre rođenja. Zato nam ostaje samo da prihvatimo, usvojimo, ili, kako kaže Hajdeger „prisvojimo“ taj misaono, i, naročito, emotivno tuđi nam zaborav naše sopstvene preegzistencije: „Metafizika je već zamišljena kao usud istine bivstvujućeg, odnosno bivstvenosti shvaćene kao još skriveno, ali osobito prisvajanje — prisvajanje, naime, zaborava bića.”⁴ Ovo, međutim, ne znači da metafiziku treba ostaviti iza sebe. „Jer, prevladana metafizika ne iščekava. Ona se vraća preobražena i nastavlja da vlada kao kontinuirana razlika koja biće deli od bivstvujućeg.”⁵

Pre nego što se odgovori na pitanje u kojoj meri i na koji način metafizika pripada čovekovoј prirodi, mora se strogo napomenuti da se egzistencija ne može ontološki stepenovati, već samo logički. I prema tome, validno je pitanje može li čovek učestvovati u odlukama svog metafizičkog bivstvovanja tako da na tom planu svesno interveniše? Jednostavnim rečima: je li čovek mogući gospodar svoje sudbine ili,

---

2 Hajdeger, M., Što je metafizika, Preveo: prof. dr. sc. Ivan Kordić, Institut za filozofiju, Zagreb, 2013, str. 8. <https://www.scribd.com/document/392873273/Hajdeger-Sta-je-metafizika-pdf>

3 Isto, str. 9.

4 Hajdeger, M., *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd, 1982, str. 7.

5 Isto, str. 8.

kako Njegoš pesnički kaže, samo metafizički nemoćna „slamka među vihorove”?

„Metafizika pripada čovekovoj prirodi. Ali — šta je sama ta priroda? I šta je sama metafizika? Ko je, unutar te prirodne metafizike, sam čovek? Je li on samo nekakvo ja koje se učvršćuje u svom jastvu tek pozivanjem na nekakvo ti, jer se to ja oblikuje jedino u odnosu ja — ti.”⁶

Je li istina, pitamo se zajedno sa Hajdegerom, da subjekt postoji samo u refleksiji objekta? Jer, ako je tako, onda su subjekt i objekt u čvrstoj korelaciji koja određuje i jednog i drugog u oba smisla, svaki je subjekat u isti mah i objekt onog drugog. U tom slučaju je sve jasno, ali i neotklonjivo i nepovratno strašno: smrt subjekta neminovno za sobom povlači i smrt objekta, jer smrću subjekta korelacija se ukida zauvek, objekat time trajno gubi svoju subjektivnost i umire takođe.

„Njegova tako oblikovana suština, njegova priroda, šta i kako njegovog bića, sama je po sebi metafizička: animal (čulnost) i rationale (ono što nije čulno). Na taj način uvučen u granice metafizičkog mišljenja, čovek biva uhvaćen u razliku između bivstvujućeg i bića, koju nikad ne dokučuje.”⁷

Savremena teorija neuronauka kao svoj neskriveni cilj postavlja kopiranje fizičkih i psihičkih funkcija čoveka u veštačku inteligenciju, što je samo moderni izraz drevnog mističnog ideala postizanja ljudske besmrtnosti, to jest konzervacije psihosomatske strukture biosistema na neograničen rok. U ovom radu pokušaćemo da na tu transhumanističku težnju nauke i tehnologije potražimo ontološko-metafizički odgovor u Hajdegerovom shvatanju *bića* (*das Seiende*), *bitka* (*das Sein*), *tu-bitka* (*Dasein*) i smrti. Za sada, uočavaju se dve nepremostive teškoće da robot bude čovek ili da bude iznad njega: prva je što robot nema i ne može da ima autonomnu svest, nezavisnu od memorije i ugrađenih algoritama, iz čega sledi drugo – najbitnije: veštačka inteligencija nije kreativna i nesposobna je za naučna otkrića.

6 Isto, str. 10.

7 Isto.

---

2. TU-BITAK I BITAK – ČOVEK I SMRT

S obzirom da su materija i energija po naučnom saznanju neuništive i nestvorive, odnosno podležu samo raznim transformacijama, razlika života i smrti se filozofski ne može pojednostaviti u obliku *jeste–nije* rešenja. Čak bi se moglo govoriti pre o „besmrtnosti tela”, čiji atomi i posle čovekove smrti najčešće ostaju nepromenjeni, nego o „besmrtnosti duše” koja ni u filozofiji, ni u psihologiji još uvek nije definisana. Toga je Hajdeger duboko svestan:

„Karakteristično je za metafiziku to da se u čitavoj njenoj istoriji *existentia* — ako je uopšte o njoj reč — uvek razmatra samo ukratko i kao nešto što se samo po sebi razume.“⁸

Očigledno je za Hajdegera *zagonetka postojanja* bila podsticaj da u antičkoj misli nađe utehu, tračak razumevanja tajne pojave života, ali ipak napokon nalazi da Aristotelov predlog nije i konačno rešenje: „... jedini izuzetak predstavlja Aristotel koji od svoje *energeia*-e pravi predmet dubokog promišljanja; kasnije, međutim, ovo njegovo promišljanje nije moglo da postane nešto što je u svojoj izvornosti suštinsko.“⁹

U nastojanju da u opštem pojmu postojanja otkrije razlog i smisao i samog postojanja života, Hajdeger osnovano uočava problem neodređenosti relacije onoga što jeste (*ousia*) i aktivizma, čiji preduslov je energija (*energeia*).

Etimološki gledano, izraz *οὐσία* je starogrčka imenica koja znači „biti, jesam“. Na latinskom nije postojala ekvivalentna gramatička tvorovina, pa se reč prevodila u znatno izmenjenom značenju kao *essentia* ili *substantia*. Ciceronov prevod je *essentia*, koju mi danas koristimo kao reč za *suštinu*. Filozof Seneka i retoričar Kvintilijan shvatali su izraz *essentia* takođe kao ekvivalentan *οὐσία*, dok je Apulej preveo *οὐσία* kao *essentia* ili *substantia*, što bi danas izazvalo diskusiju, jer pojam esencije ne obuhvata nužno formu, i ako je implicira, a pojam supstancije svakako obuhvata i formu i sadržaj. Na primer, materija je nužno supstancijalna, dok esencija ne mora nužno biti i materijalna.

U svakom slučaju, starogrčki pojam *οὐσία* je filozofski i teološki pojam, izvorno upotrebljavan u antičkoj filozofiji i kasnije u hrišćan-

---

8 Isto, str. 13.

9 Isto, str. 14.

skoj teologiji. Ovim terminom služili su se veliki starogrčki filozofi Platon i Aristotel, kao glavnom oznakom za filozofske koncepte suštine ili supstance. Takođe, u hrišćanskoj teologiji, pojam *θειασοσία* (božanska bit) jedan je od najvažnijih pojmova, centralni pojam u razvoju doktrine svetog trojstva.

„Transformacija *energeia*-e u *actualitas* i u stvarnost prikrila je sve što je u *energeia*-i izašlo na videlo. Veza između *ousia*-e i *energeia*-e biva nejasna. (...) Tek Hegel iznova promišlja *existentia*-u, ali to čini u svojoj *Logici*. A Šeling o njoj razmišlja tako što povlači razliku između temelja i egzistencije; ova razlika, međutim, ima svoje korene u subjektivitetu. U sužavanju bića na ‘prirodu’ pokazuje se pozni i nerazgovetan odjek bića kao *physis*-a.”¹⁰

Iz ovoga se vidi da za Hajdegera metafizika sve više postaje fizika, što je sasvim u skladu sa sadržajima Aristotelovih dela u kojima on pod naslovom *Metafizika* raspravlja o prirodnim zakonima koji upravljaju čulnim svetom materije, a pod naslovom *Fizika* više govori o apstraktnim, filozofskim razlozima postojanja *univerzuma*.

„Metafizika je kob u strogom smislu, jedinom o kojem je ovde reč; u smislu, naime, da ona — kao osnovna crta zapadnoevropske istorije — čovečanstvo smešta usred bivstvjućeg, ali u isti mah biće bivstvjućeg — shvaćeno kao dvojtvenost njega samog i bivstvjućeg — ne može da bude nešto što bi metafizika bila kadra da sama po sebi, kroz sebe i u svojoj istini dokuči, ispita i spoji.”¹¹

Po Hajdegeru, čin prevladavanja metafizike njom samom moguće je upravo tako što ćemo je njoj samoj i prepustiti, domisliti je kroz njenu sopstvenu esenciju, drugim rečima, uraditi *metafiziku metafizike*. Razmišljanje o bitku (das Sein) treba vršiti unutar samog bića (das Seiende), pitajući sebe o tome kako i zašto jesam. I odgovor će doći iz dubine postojanja, kao slika, kao misao, kao nadahnuće, kao spasonosno otkrovenje istine, možda i samo za sebe i po sebi važeće, ali svakako spasonosne za filozofa tragaoca za konačnim smislom, za poslednjim odgovorom.

„Ljudi ‘biće’ zamišljaju kao predmetnost, a zatim se, polazeći od te činjenice, muče da dokuče ‘bivstvjuće po sebi’, pri čemu zaboravljaju

10 Isto.

11 Isto, str. 15.

---

da zapitaju i kažu šta tu znači 'bivstvjuće', a šta — 'po sebi'. Šta je biće? Smemo li da zapitamo biće šta je ono? Biće ostaje nešto o čemu ne pitamo, nešto što se samo po sebi razume i o čemu se, stoga, ne razmišlja. Ono počiva u odavno zaboravljenoj i osnova lišenoj istini."¹²

Čoveka Hajdeger posmatra kao nešto bivstvjuće. Prema tome, kao takav, čovek neminovno pripada celini bitka, poput bilo kog predmeta, biljke ili životinje. U tom smislu pripadnost je ujedno i data pozicija unutar bitka. Ali, ono čime se čovek odlikuje u odnosu na sve druge kosmičke pojave, počiva na tome da je on stvorenje koje misli, otvoren ka spoznanju bitka i kao da je udvojen, jer mišljenje bitka podrazumeva distancu u odnosu na bitak. Razmatranje bitka u suštini je relacija nepodudarnosti, jer misleći čovek, i ako je u bitku, ipak je u izvesnom smislu i izvan njega, unekoliko je drugačiji i gnoseološki gledano zaista postoji razlika jer se u čoveku pojavljuje motiv, koji živi kroz čitavu istoriju, metafizički motiv saznanja nečega što nije on. Jer, ono što sam ja, to ne moram da saznam, to jesam, a filozofska, sokratovska ideja spoznaje samog sebe, vodi nas zapravo ka spoznaji nečeg mnogo dubljeg i važnijeg od nas samih, a to je priroda samog bitka čiji nikako nismo samo puki fragmenti, jer ono čemu pripadamo i što nama pripada to nipošto ne podrazumeva.

Kao što je deo dodeljen u vlasništvo celini, i kao što je konačno unutar beskonačnosti, tako i u čoveku vlada pripadanje bitku, pripadanje koje sluša bitak zato što mu je čovek *dodeljen u vlasništvo*. Međutim, taj vlasnički odnos je, po Hajdegeru, uzajaman; čovek i bitak daju su u vlasništvo jedno drugom. Oni pripadaju jedno drugom. Međutim, iz tog uzajamnog pripadanja, o kojem se do Hajdegerove metafizičke filozofije nije dublje razmišljalo, čovek i bitak su pre svega dobili ona određenja suštine u kojima ih je filozofija metafizički pojmila. Ovde se pojavljuje u jasnom svetlu i suština glavne teme Hajdegerove filozofije a to je *pitanje o bitku* (das Sein).

2.1. Šta je bitak?

Hajdegerova filozofija je fundamentalna ontologija koja se bavi čistim postojanjem, koje se, kako ćemo pokazati, prema *tu-bitku*, odnosi kao smrt prema životu. Smisao tu-bitka je on sam ili sam život, koji

---

12 Isto, str. 22.

---

postoji *hic et nunc*, (ovde i sada). S druge strane, smisao bitka takav je da se ne ispoljava u potpunosti, nikad ne dolazi do punog izražaja i, zapravo, ne shvata se, čak u filozofiji do Hajdegera i ne obrađuje se u dovoljnoj meri, s obzirom na važnost tog predmeta. Ali, bez obzira na sve okolnosti i teškoće istinite spoznaje bića, filozofski čovek, koji je svestan tu-bitak, i te kako se pita o smislu date realnosti bitka.

U daljim razmatranjima, Hajdeger postavlja jasnu razliku, veoma bitnu, ako ne i odlučujuću za recepciju pojmova fundamentalne ontologije: razliku bitka i bića i kritikuje metafiziku koja, po njemu, bitak poistovećuje sa bićem, što je pogrešno.¹³

Želi, zatim, da prevaziđe tu razliku na metafizičkom planu i tako otvori put ka neposrednom bivstvujućem i to u njegovom *tu*, to jest u njegovoj egzistenciji, što ima i gramatički vid mesnog određenja onoga koji jeste na mestu na kome jeste u trenutku u kome je, tako da gramatički trivijalna pokazna zamenica *tu* u novom kontekstu zadobija i šire filozofsko značenje postajući *lična zamenica*.

Hajdeger analizira bitak čoveka koji postavlja pitanje o smislu bitka. Tu razliku, koja mu je izuzetno važna, on, ponovićemo, naziva *ontološka diferencija*, vezujući pri tome pojam *egzistencija* samo za čoveka, koji je tu-bitak, misleći je i ima svest. Važno je ovde podvući da se bitak (sve ono što jeste) i biće (živo koje jeste) nikako ne smeju poistovetiti, iako se tu-bitkom (čovekom koji tu i sada i ima svest o tome da jeste i misaonu distancu prema bitku) u suštini prevazilaze. Ovim terminološkim nijansiranjem pojma postojanja (*bitak, tu-bitak*) Hajdeger u metafiziku eksplicitno uvodi ontološke nivoe egzistencije, što je stratifikacija opšteg postojanja raslojavanjem na, do njega, logički i epistemološki u filozofiji nepoznat način. Od Hajdegera naovamo, egzistencija postaje *bitak* prema kojem se misaoni čovek može analitički odnositi, jer čovek ili tu-bitak sve to ujedinjuje i prevazilazi, na čelu je hijerarhije egzistencijalne lestvice, vrhovni izraz *bitka bića*.

Čovek u svom bitku veoma je moćan: bira sebe, gubi sebe, stiće sebe. Čovek je jedini među bićima koji može razumeti bitak. Čovek

---

13 Napomena: Ovo je već načelno napomenuto u prethodnom toku izlaganja. Nejasnoću u prevodima uglavnom stvara to što se kao još jedno od prevodilačkih rešenja za izvorno „Sein-Seiendes” često uvodi terminološki par „bivstvo-bivstvujuće”; radi preglednosti, moguće je koristiti ili „bitak-biće”, kao što smo to u radu činili, ili „biće-bivstvujuće”, ili „bivstvo-bivstvujuće”, ili „bivstovanje-bivstvujuće” i sl.

tako i bivstvuje – razumevajući svoj sopstveni bitak, predat svom bitku, on je bačen u svet. Ovde nam Hajdeger govori da *biti u svetu donosi iskustvo strepnje zbog mogućnosti sopstvenog ne-bitka*. Strepnja je različita od straha po tome što nema predmet, dok ga strah uvek ima i prema tome strepnja je iskustvo straha od smrti u kome nam *biće* u celini izmiče. To bukvalno znači čovekovo suočavanje sa smrću. I prema tome, *tu-bitak* je *bitak* ka smrti jer smrt nama neizostavno pripada, hteli to ili ne. Život nam se neodoljivo javlja kao smrtonosno obolenje, kao iluzorna predstava kratkog trajanja jer je smrt nama nepoznati akt bitka na *tu-bitak*, akt za koji ne znamo ni čas, ni mesto, ni način na koji nastupa, a najmanje možemo navesti razlog zašto su sva živa bića smrtna, zašto je to tako nepravedno uređeno, ili nam se iz neznanja prirode univerzuma tako samo čini. Strepnja od smrti suočava nas sa apsolutnom granicom samoće i *tu-bitak* se više tada ne shvata kao *moći biti sa drugima*, nego kao nemoć da se bude ja.

Smrtnost poziva da preuzmemo odgovornost za sopstvenu egzistenciju neodoljivo nas podseća i da je egzistencija uvek i samo moja egzistencija. Tu smo bezizborno suočeni sa sopstvenim bitkom, koji, međutim, po Hajdegeru, uvek teži da bude ispunjen smrću, jer bez naše smrti ostaje nedovršen. Izgleda protivrečno, ali nije: mogućnost smrti podstiče, pojačava život, kao i sam lični doživljaj egzistencije.

Pokušamo li *tu-bitak* obuhvatiti u njegovoj celini, to nas vodi u proširenje teme smrti, ali i u njeno bolje razumevanje. Zapravo, u ontičkom smislu mora se obuhvatiti kompletno ljudsko egzistiranje, i rođenje i smrt. U tom smislu, na primer, i gledano iz vizure ubice, ubistvo je samo *polovičan* doživljaj smrti, jer je u pitanju tuđa smrt, dok pravi i pun doživljaj smrti ubicu čeka tek na kraju njegovog sopstvenog života. Čovek može *biti*, a da mu uvek nije dovoljno *biti* jer zna da ono što mu predstoji jeste smrt. Ona je stalno prisutna mogućnost koja će se sigurno dogoditi, vanljudski određen način na koji *tu-bitak* prelazi u bivstvo. Smrt je naše prirodno svojstvo:

„Čovek (*tu-bivstvo*) se ne suočava sa smrću izvana. Ona mu pripada: *tu-bivstvo je bivstvo ka smrti (Sein zum Tode)*.“¹⁴

---

14 Tadić, Lj., *Zagonetka smrti, smrt kao tema religije i filozofije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003, str. 164.

Kroz ceo rad *Bitak i vreme* Hajdeger se zapravo dvoumi da li je smrt, oličena u neumitnom prolasku vremena, *ugrađeni* deo čovekovog bića ili je ona nešto što je neprijateljsko, gotovo nepripadno živom čoveku i dolazi spolja. Ono što prethodi ovom pitanju svakako je stav da se Biće i Ne-Biće ne mogu podudariti, kao što se ne podudaraju život i smrt, odnosno da spoljno Ne-Biće jede, uništava Biće u kome izvorno nema nikakvog ništavila, nego samo čistog pozitivnog postojanja.

„Ontološki, tubivstvo, ukoliko egzistira, uvek je nepotpuno, uvek mu nešto stoji spolja, nešto što još može biti. A ono što mu predstoji njegov je ‘kraj’, smrt njegova. U ontičkom smislu smrt je događaj koji još nije tu, ali će se jednog dana, u budućnosti, desiti. U *egzistencijalno-ontološkom* smislu smrt je stalno prisutna mogućnost, način bivstva čoveka (tu-bivstva).”¹⁵

Hajdegerov pokušaj da tu-bitak obuhvati u njegovoj celovitosti odveo ga je direktno ka tematici smrti jer u *ontičkom* smislu, ako se nastoji shvatiti celina ljudskog egzistiranja, moraju se obuhvatiti svi momenti života, od rođenja do smrti. Strašno, surovo saznanje ograničenje u filozofskom shvatanju totaliteta života jeste što nemamo nikakvu validno dokazivu hipotezu u odgovorima na pitanja: odakle dolazimo kad se rađamo i kuda odlazimo kad umiremo? Iz bitka ulazimo u tu-bitak, rekao bi Hajdeger i u bitak se najzad i vraćamo. Nažalost, iako izvesno tačan, taj odgovor nije dovoljno jasan i upotrebljiv da bi utolio našu filozofsku žudnju za objašnjenjem tajanstvenog kruga života i smrti u kome smo tako beznadno zarobljeni.

2.2. Martin Hajdeger: „Smrt je iščezavanje bivstvjućeg i nadolazak Ništa”

Kada mišljenje želi da misli o nečemu što nije bivstvjuće, ono zapada u *Ništa*. Ovim zaključkom Hajdeger odvaja nauku od mišljenja, jer nauka se ne upušta u *Ništa bivstvjućeg*.

S obzirom da su izvorno i po prirodi isključivo ljudske delatnosti, metafizika i nauka u osnovi nemaju bitak, napuštaju ga i time upućuju na *zaborav bitka*.

Za Hajdegera *Ništa* nije samo *Ništa*, a nije po predmetu ni ono Ne-što. Hajdeger poistovećuje bitak i ništa. Ali, šta je to *Ništa*? Ima li tako

15 Isto, str, 165.

nečega u apsolutnom smislu, u odnosu na samog sebe (ništa je u odnosu na sebe – ništa) ili samo relativnom smislu, u odnosu na nešto drugo? Ovim se u oštrm obliku postavlja ontološko pitanje protivrečnosti postojanja *Ne-Bića*. Naša slobodna pretpostavka: Ako biće *jeste*, onda ne-biće *nije*. Međutim, ako ne-biće nije, onda je ono logički neodrživo u tom značenju. Hajdeger ovu aporiju *postojanja Ništa, tj. onoga čega po pretpostavci nema*, rešava tako što u odnosu na tu-bitak ništa shvata kao bitak, dajući nam tako vrlo hajdegerijanski, ali u osnovi jednostavan egzistencijalistički odgovor: *kad nas nema, ništa jeste*. Dalje razvijajući ovu koncepciju, on nam implicitno daje i ideju besmrtnosti, jasnom preporukom: tu-bitak treba da pronade svoj istinski bitak i da mu ono bude boravište.

Izdržavanje smrti kao mogućnosti Hajdeger terminološki određuje kao „istrčavanje u smrt (*Vorlaufen in den Tod*).”¹⁶

Reč je o prevođenju postojanog trajnog življenja (bivanja) u egzistencijalno *ispunjenje* življenja (bivanja) ka smrti. U ovom stavu je esencijalno izražena dvostruka priroda ljudskog života, koji je, po Hajdegeru, ujedno i življenje tokom života i življenje ka smrti.

U egzistencijalnom smislu smrt može biti dobra smrt ukoliko je shvaćena pozitivno, kao bitak smrti koji određuje ljudsku suštinu, koja, naime, sadrži smrt i razumevanje bitka.

Ako se u smrti sabira ništavnost svega bića, bitak se najdublje razotkriva (*enbirgt sich*) u smrti. Na taj način, po Hajdegeru, smrt je mesto na kome se čovek ne gubi u biću, već naprotiv, u samom sebi može susresti „čisti” bitak, na osnovu čega Hajdeger smelo i optimistički zaključuje *da u smrti bitak najjasnije svetli*.

Izvođeci smrt sa ontološkog na empirijski nivo, Hajdeger za smrt tvrdi da je *samootkrivanje bitka*, da smrt samrtniku zapravo služi za otkrivanje bitka, odnosno da se samo pomoću smrti može razumeti i rastumačiti bitak i da ako razumemo smrt, razumećemo i bitak.

Iz navedenog umovanja o smrti jasno sledi da smrt treba prihvatiti kao nužnost, bez potiskivanja, jer smrt, po Hajdegeru, jeste *egzistencijalno ispunjenje* ljudskog života.

Prihvatanje smrti jeste izraz ljudske slobode, jer ono se postavlja i kao način oslobođenja, a istovremeno i beg od lažne, pogrešne svakodnevnne egzistencije. Hajdegerovim terminima: tu-bitak je celost tu-bit-

16 Isto, str. 166.

ka, kad ulazi u bitak, pri smrti. Drugim rečima, umiranjem, čovek, ponirući u celinu, i sam postaje celina, vraća se postojanju kao takvom. I naravno, po Hajdegeru, u biti temeljnog ustrojstva tu-bitka leži, prema tome, neka *stalna nezaključenost*, neka ontološka glad, *nenamirenost Moći-Biti*, jer, prelaskom u stanje smrti, čovekovi lični životni poslovi zauvek u vremenu ostaju zaleđeni i nedovršeni, a u svetu kao da ostaje neka praznina zbog nemoći umrlog da se bude, da se živi dalje.

Da bi svoja razmišljanja razjasnio i što bolje približio čitaocu, Hajdeger pokreće pitanje o bitku, jer danas ne samo da nismo svesni smisla bitka, nego nam to i ne smeta, a nesumnjivo je od visoke važnosti način na koji ćemo ga tretirati, upotrebljavati, razumeti i uvrstiti u rečnik. Međutim, treba odmah ukazati da smisao bitka možemo dokučiti samo preko nove filozofije koju nazivamo i *fenomenološka ontologija*, odnosno nove filozofske discipline čija glavna odlika je univerzalnost tako da se u stvari radi o *fundamentalnoj ontologiji*. „Imamo li mi danas neki odgovor na pitanje o tome šta mi zapravo mislimo pod rečju ‘bivstvujući’?“¹⁷ Odgovor je da takav odgovor nemamo, tako da treba probuditi želju za ovakvim pitanjem. Upravo delo *Bitak i vreme* jeste niz rasprava o *smislu življenja*.

Ako tu-bitak *egzistira* tako da kod njega uopšte više ništa nije *nenamireno*, on je u isti mah s tim postao i *ne-više-tu-bitak*. Uklanjanje *nenamirenosti* bitka nije ništa drugo do uništenje bitka, jer dokle god tu-bitak kao biće *jeste*, on nikada ne postiže svoju „čitavost“. Ali, ako je stekne, tada dobitak postaje gubitkom bitka-u-svetu uopšte i kao biće, on se tada više ne da iskusiti.

„Tu-bitak je biće koje se ne pojavljuje naprosto među drugim bićima. Ono se, naprotiv, ontički odlikuje time što se tom biću u njegovom bitku radi o samom tom bitku. (...) *Samo razumijevanje bitka jeste izvjesnost bitka tu-bitka*. Ontička je osobitost tu-bitka u tome, da on jest ontološki.“¹⁸

Ontologija ne proučava ni neko posebno područje bića ni opšta svojstva svega bivstvjućeg. Po Hajdegeru, njen predmet je *bitak bića* (*das Sein des Seienden*).

17 Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, Autorova prethodna napomena uz sedmo izdanje 1953, Naprijed, Zagreb 1985.

18 Isto, str. 12.

Razgraničavajući biće od bitka, otkrivamo tako smisao bitka koji se bolje može razumeti pomoću analoškog primera razlikovanja živog bića i života, ili još bolje, stvari i postojanja.

Osnovno pitanje ontologije je smisao bitka, a metoda pristupa ostaje fenomenološka: ka samim stvarima. Uviđa se ovde da se ontologija i fenomenologija ne mogu odvojiti. One nisu različite discipline, već način na koji se u filozofiji tretira bitak, ali i celokupna filozofija kao takva. Ontologija je moguća kao fenomenologija, a fenomenologija, po sadržaju, jeste ontologija. Ali veoma je veliki napredak u odnosu na tradicionalnu ontologiju učinio Hajdeger posebno i duboko istraživši mogućnost formulacije opšte ontologije, to jest ontologije svih ontologija. Njegova fundamentalna ontologija je ontološko–ontička, bivstvuje tu-bitka koje kroz problem otkrivanja smisla ličnog bitka nastoji dopreti do smisla bitka uopšte.

Ako u svetlu Hajdegerovog shvatanja fundamentalne ontologije pokušamo da je razumemo, naći ćemo da ona i nije ništa drugo do *analitika tu-bitka*. Smisao bitka je priprema koja tek treba da nas uvede u ova pitanja.

Srećom po čitaoca, Hajdeger kad god može koristi samoobjašnjive pojmove, tako da se značenje koncepta *tu-bitak* takoreći samo nameće: Ono je jedno određeno biće, tu i na tom mestu, to je čovek. On je biće koje se bitno razlikuje od svakog drugog bića. Kako smo već ranije napomenuli, pod tu-bitkom se ne misli samo prostorna odrednica već ukupno postojanje *ovde i sada*. Tu-bitak je *ljudski način bitka*. Ovim pojmom Hajdeger precizno određuje biće koje smo mi sami.

Da bi se tu-bitak sasvim razumeo neophodno je uočiti razliku između egzistencije kao postojanja (*existentia*) od suštine bitka (*essentia*). Hajdeger ove pojmove vezuje za čovjeka: *Suština tubitka je u njegovoj egzistenciji*. Precizno, za Hajdegera, egzistencija je: „*bivstvovanje tubivstvovanja*, ono bivstvovanje prema kojem se tubivstvovanje može ovako ili onako odnositi i prema kojem se uvijek nekako odnosi. Drugim riječima, egzistencija je *mogućnost tubivstvovanja* da bude ili ne bude ono samo.“¹⁹

U naporu da preko fundamentalne ontologije reši fenomen smrti, da je čistom svešću susretne i obuhvati oljuštenu od svih čulnih predsta-

---

19 Petrović, G., „Uvod u *Sein und Zeit*“, u: Heidegger, M., *Bitak i vrijeme*, str. XXVI-XXVII citiranog izdanja.

va, suvišnih značenja i pogrešnih misli, Hajdeger nastoji da fenomen smrti sagleda ontološki i ontički neposredno, ili ako to ne uspe, da bar filozofski reši problem mirenja sa smrću kao prirodnom nužnošću. Mudro prihvatajući neumitnu privremenost životnog veka, Hajdeger iz ontološkog smelo ulazi u *predontološko* razumevanje bitka, pri čemu ga obrazovanje filozofa više ometa nego mu pomaže, jer gazi *zemljom nepoznatom*, u kojoj mu se sva dotadašnja znanja filozofske ontologije prikazuju ili kao nezavršena traganja ili tek započeta istraživanja.

Uklanjanje ovih opsenarskih naslaga koje okružuju fenomen i prodiranje u samu srž njegove svesne spoznaje jeste suštinska moć i name-na Hajdegerove ontološko-fenomenološke metode.

2.3. Iskustvo smrti – okončanje tu-bitka

Postizanje bitka u smrti znači gubitak tu-bitka, prelazak u *Ne-više-tu-bitak*. Gledano iz subjekta, *tu-bitak* je *su-bitak* sa drugima.

Odlaskom iz sveta, tu-bitak u svetu se trajno gubi. Smrt se ovde u negativnom smislu pojavljuje kao ne-tu-bitak ne-bitka u svetu. U tom smislu, smrću drugog možemo iskusiti samo bitak tu-bitka u ne-više tu-bitku, jer, svršetak bića, početak je tog istog bića kao pukog postojecjeg. Ovde je Hajdeger zastao i dejstvo smrti kao rastvaranja ličnosti u ništa, ipak ograničio, smatrajući da je *samo-još-postojeće* više nego *bez-životna materijalna stvar*, telo umrlog.

Nakon umiranja, ostaje okruženje u *su-bitku sa mrtvim* koji više nije celoviti tu-bitak, jer ono što je činilo njegov život više nije *tu*. Svaki tu-bitak umiranje prisvaja, uzima za sebe. Smrt je uvek i samo neraskidivo *moja*. Umiranje nije događaj nego fenomen koji se doživljava *biološki*, a shvata *egzistencijalno*.

U odnosu aktuelne smrti pojedinca i onoga što on iza sebe ostavlja Hajdeger uočava nemir nedovršenog bivanja, nedostajanje kraja za koje uvodi termin *nenamirenost*, izvesno odsustvo spokoja koji sleduje potpuno završenom procesu. Jednostavno rečeno: smrt čoveka nikako se ne može shvatiti i kao kraj njegove opšte egzistencije: „Kod tu-bitka je neizostavna stalna ‘nejelovitost’ koja stiže k svojem svršetku sa smrću.“²⁰

20 Isto, str. 275.

U Hajdegerovim filozofskim terminima naše obično shvatanje života i smrti, kao i nastojanje da se razumljivo izrazi neizrecivo i nepoznato stanje pre rođenja i posle napuštanja života – veoma je diskutabilno, i prema tome, činjenica da se smrću ljudsko postojanje ne završava apsolutno, preciznim i posebnim ontološko-fenomenološkim hajdegerijanskim pojmovnikom može se izraziti na način da tu-bitku pripada *nenamirenost* dokle god on jeste neko *Još-ne*, to jest dok je čovek još uvek živ. Sam čin umiranja je stizanje ka svršetku *Još-ne-do-kraja-bivstvujućeg* koje je nada za *uklanjanje nenamirenosti* jer ima karakter *Ne-više-tu-bitka*. Međutim, uprkos predsmrtnoj nadi za doseganje *konačne namirenosti* pri rastvaranju tu-bitka u bitku, *nenamirenost* ipak preostaje jer odlazak u bitak nije i apsolutni egzistencijalni kraj, ne znači apsolutno iščezavanje u totalitetu ništavila čovekove suštine: *tu-bitka* više nema, ali je bit ono što je neprolazno i zauvek spaja dve smrti, onu pre nastanka *tu-bitka* i onu posle vraćanja u *bitak*. U suštini, po Hajdegeru, smrt je kontinuitet koji se životom ne prekida potpuno nego samo relativno, jer su život i smrt kontrarne, međusobno zavisne suprotnosti: „tu-bitak uvijek egzistira upravo tako, da njemu već *pripada* njegovo *Još-ne*.“²¹

Hajdegerovo *Još-ne* koje pripada tu-bitku nije nepristupačno vlastitom i tuđem iskustvu, nego još uvijek nije stvarno, nije „zbiljsko“. Za nas i nije pravi problem obuhvatanje tu-bitka sa *Još-ne*, nego mogućeg odnosa nebitka toga *Još-ne*. Naravno, *Još-ne* je uključeno u vlastiti bitak, i znači postepeni i neumoljivi gubitak *Tu-bitka*, dokle god *jest*, neprestano trošeći svoj ograničeni život, svoje *Još-ne*.

Kad predoseti kraj, svakom svesnom čoveku, ne samo filozofima, javljaju se krucijalna pitanja: Moram li umreti? Hajdegerovski: Da li tu-bitak kojem stiže smrt dovršava sebe u tom smislu? Da li je time iscrpeo svaku svoju mogućnost?

Šta god radio, svaki smrtonosni kraj čoveku izgleda isto, jer i nedovršeni tu-bitak se smrću završava. Lepo bi bilo, kosmološki elegantno, da tu-bitak pomoću svoje smrti dospe do zrelosti, ali, u slučaju da dugo traje i da se u mentalno svežoj starosti ima vremena za refleksije i rekapitulacije, najčešće se ljudski život završava u osećanju nedovršenosti ili pak raspadnut i istrošen.

---

21 Isto, str. 276.

„Završiti se, neće nužno reći dovršiti se. Važnije je pitanje, u kojem smislu uopšte valja shvatiti smrt kao završavanje tu-bitka.“²²

Tek prestati u ontološki različitom smislu znači – *završiti* i to samo onda kad se prelazi u nepostojanje, i to samo onda kad je u izgledu gotovost postojećeg ili postojanje sa svršetkom.

Jeste tu-bitka ima se i kao njegovo biće koje ne postiže celovitost, nije čitavo i ne može se potpuno razumeti bez onoga što je njegov svršetak, kraj. Drugim rečima, dok god je u pitanju postojanje *tu-bitka*, dok god on kao biće jeste, dok god je njegovo svojstvo *moći-bit*, do tle je i nedovršen. Potraga tu-bitka za sopstvenom celovitošću prestaje kao mogućnost njegovim prelaskom u Ne-više-tu-bitak. Smrt ukida egzistenciju tu-bitka kao bitka-u-svetu i ono što posle toga ostaje je telo bez života. Hajdeger kritikuje ovo uprošćeno određenje smrti kao događaja koji se zbiva nekome lično, i podvlači da, i ako smrt pogađa tu-bitak, ona ipak ne pripada nikome posebno.²³

O poreklu straha od tako prirodne i svakodnevnice pojave kakva je smrt, iranska filozofkinja Šarijatinija [Shariatinia] kaže da ga je naučila od Hajdegera, koji je za izvor straha od smrti „optužio“ metafizički nivo stvarnosti. Prema Šarijatiniji, odsustvo života, iako nam je ne-shvatljivo, nije nepostojanje nego izmenjeni način postojanja, nepoznat ljudima, ali pozitivan.²⁴

Ipak, Iskustvo nam govori da, kada umremo, tada više nismo. Promenljiv bitak pri umiranju ostaje neutvrđen i ne može se doslovno teorijski zastupati. Takođe, o stanju bitka posle smrti se ne može govoriti zato što smrt nije razjašnjena, i prema tome, u biti tu-bitka je stalna nezaključenost i necelovitost, odnosno nenamirenost koja se, kako kaže Hajdeger, temelji na izostajanju apsolutnog kraja u pripadanju bitku. „Nadalje Heidegger govori o dvjema smrtima, ontičkoj i ontološkoj. Ontičko bi bilo sve ono što je određeno vlastitim postojanjem što znači da je svakom čovjeku samim rođenjem određeno da će umrijeti, a ontološko se pita o bitku, odnosno što se događa s bitkom nakon njego-

---

22 Isto, str. 278.

23 Prema: Shariatinia, Z. (2016). *Heidegger's ideas about death. Pacific Science Review B: Humanities and Social Sciences*, 1, 92-97. str. 93. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psrb.2016.06.001>

24 Isto.

ve smrti.²⁵ Hajdeger o ontološko-ontičkoj bifurkaciji tu-bitka činom umiranja, zaključuje: smrt je mogućnost – nemogućnost.

„Smrt (...) pokazuje, da je ona druge vrste i izvornija negoli svaka izvjesnost u pogledu unutarsvjetski sretajućih bića ili formalnih predmeta; jer njoj je izvjestan bitak *u-svijetu*.“²⁶

Razvijajući dalje ovu tezu o izvesnoj neprolaznosti bitka, Hajdeger podvlači transcendentálnu moć smrti kao pripadnu bitku života: „Smrt je *najvlastitija* mogućnost tu-bitka. Bitak pri njoj dokučuje tu-bitku njegovo *najvlastitije* moći-biti u kojem se njemu apsolutno radi o bitku tu-bitka.“²⁷ Na ovo jedinstvo životnog i smrtnog sjajno se nadovezuje Sartre koji u svom delu *Biće i ništa (L'Être et le Néant)*, začuđeno pita: odakle dolazi *Ništavilo*? Ali, mora se ovde naglasiti da se Hajdegerovo *Ništa* razlikuje od Sartrovog.

Kod Hajdegera ništa nije puko *Ništa* a kod Sartra „poreklo *Ništa* je u čoveku“²⁸. Dok Hajdeger govori o *ništenju ništa*, Sartre osporava tu mogućnost: „pošto ništa *nije*, ono se takođe ne može ništiti: ništa ne ništi, ništa je *poništeno*.“²⁹

U želji da opravda beskonačno biće i afirmiše univerzalnost postojanja, Sartre podrobno raspravlja o unutrašnjoj protivrečnosti apsolutno shvaćenog pojma Ništavila, stajući na stranu večnog i nestvorenog antičkog bića, Elejske škole, a protiv judeo-hrišćanske ideje ideje o stvaranju sveta „ni iz čega“:

„Želimo li problem i dalje slijediti, moramo prije svega znati da ništavilu ne možemo pripisati moć da 'ništuje'. Jer, premda je glagol 'ništovati' bio zamišljen sa ciljem da se Ništavilu oduzme i najmanja sličnost sa bivstvovanjem, ipak se mora priznati da se samo *Biće* može ništovati jer, u svakom slučaju, da bi se ništovalo mora se postojati. Međutim, Ništavilo *nije*. O njemu možemo da govorimo samo zato što ono posjeduje samo jednu pojavnost bivstvovanja, samo posuđeno biće, kao što smo to ranije naznačili. Ništavilo nije, Ništavilo 'jeste bilo'; Ništavilo se ne ništuje, Ništavilo '*je ništovano*'. Iz toga slijedi da mora postojati jedno Biće – koje ne bi moglo da bude po-sebi i

25 Sičanica, M., *Problem smrti u misli Martina Heideggera, Čemu XIV*, br. 25 (2017): 81-88. str. 84. <https://hrcak.srce.hr/file/330089>

26 Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985, str. 301.

27 Isto, str. 299.

28 Tadić, Lj., *Zagonetka smrti, smrt kao tema religije i filozofije*, str. 201.

29 Isto.

---

koje ima moć da ništuje Ništavilo, da ga podupire u njegovom biću, da stalno održava njegovo postojanje, jedno *biće preko koga ništavilo dolazi u stvari*.³⁰

Sartrovo shvatanje individualne smrti duboko se razilazi sa Hajdegerovim: „smrt nije nikada ono što životu daje njegov smisao. Ona je, naprotiv, ono što mu u principu oduzima svako značenje. Ako moramo da umremo tada naš život nema nikakvog smisla zato što njegovi problemi ne dobijaju nikakvo rešenje i zato što samo značenje problema ostaje neodređeno.“³¹

Za razliku od Hajdegera, koji smrt u bivstvu vidi kao ujedinjenu sa životom i kao ontološki determinisanu, Sartr zauzima sasvim suprotno, indeterminističko stanovište: „Tako moramo zaključiti, suprotno Hajdegeru, smatra Sartr, da je smrt daleko od toga da je moja vlastita mogućnost. Ona je jedna slučajna činjenica koja izvorno pripada mom fakticitetu.“³²

I u filozofskom, i u religijskom, i u naučnom smislu, prava istina o smrti bi se, samo se po sebi razume, mogla otkriti samo ako bi se neko vratio iz smrti sa verodostojnim i proverljivim iskazom o *zagrobnoj tajni* fenomena napuštanja života kojoj smo u nedostatku pojma sa jašnjim sadržajem dali metaforično ime: smrt.

3. ZAKLJUČAK ILI O NEPOZNATOM: SVAKODNEVNI ŽIVOT I SMRT U ONTOLOŠKO-FENOMENOLOŠKOM SVETLU HAJDEGEROVIH POJMOVA TU-BITKA I BITKA

Van svake sumnje, hajdegerijanska ljudska stvarnost „egzistira izvan sebe“. Ali ova egzistencija *izvan sebe* u Hajdegerovoj, u izvrsnom smislu strogo doktrinarnoj filozofiji, upravo je određenje sebe. Pokušaj da se iz života shvati smrt izgleda mi isto toliko nemoguć kao i obrnuto, da se iz smrti razumeju život, sreća, večito kretanje i samosvest. I posle svih razmišljanja o smrti, ne samo Hajdegera, tajna nam ostaje.

Razmatranja koja Hajdeger iznosi u delu *Ontologija* od fundamentalnog su značaja za osvetljavanje njegovog shvatanja smrti kao de-

---

30 Sartr, Ž. P., *Biće i Ništavilo*, Nolit, Beograd, 1984, str. 48.

31 Tadić, Lj., *Zagonetka smrti, smrt kao tema religije i filozofije*, str. 203.

32 Isto, str. 204.

formalizovanja tu-bitka u čistoj, odnosno besformnoj esenciji bitka: „Ontologija znači učenje o biću (Sein – prim.). Ako se iz termina dočuje samo neodređeno upućivanje na to da će u onome što slijedi na neki tematski način do riječi i u žižu istraživanja doći biće – tada je ova riječ, kao mogući naslov, obavila svoj posao.“³³

Da bi se filozofija Hajdegerovog pogleda na svet razumela do kraja i u tačine, od ogromne je važnosti prihvatiti njegov fenomenološki pristup bitku kao fenomenu koji tek treba istražiti i odreći se široko usvojenih klasičnih ontoloških principa: „Termin ‘ontologija’ i ‘ontološki’ treba da budu primljeni u rečenom, praznom smislu – kao neobavezne naznake. Oni znače jedan, ka biću kao takvom, usmjereni način pitanja i određivanja; a koje biće i na koji način – to ostaje sasvim neodređeno.“³⁴

U stvari, kritika dosadašnjih ontologija koju Hajdeger uzima za osnovu svog istraživanja smrti, toliko je strogo fenomenološki određena, da on, kao što smo već videli, sam pojam *nauke o bitku* smatra sadržinski nedovoljno jasnim: „A u (...) ontologiji se uopšte ne postavlja pitanje iz kojeg ontološkog polja se crpe odlučujući smisao bića, što vodi cjelokupnu problematiku. Ono je njoj nepoznato, čime joj ostaje zatvoreno porijeklo geneze njenoga smisla.“³⁵

U pogledu egzistencijalističkih ideja i koncepcija, Hajdeger se uveliko oslanjao na Kjerkegora i njegova istraživanja i može se s pravom reći da su mnogi od Hajdegerovih opisa, iskaza, uvida i zaključaka o smrti samo terminološki transponovani da bi se uklopili u shemu fundamentalne ontologije i moguće je da, kada bi se detaljno uradila uporedna analiza Hajdegerovih i Kjerkegorovih stavova o životu i smrti, to bude dvosmerno jednoznačna korespondencija sinonimnih pojmova: „*Biti-na-smrt-bolestan* jeste *ne-moći-umreti*, ali ne tako da postoji neka nada u život; ne, beznadežnost je odsustvo poslednje nade, nade u smrt. Ako je smrt najveća opasnost, onda se nadamo u život; ali ako upoznamo jos užasniju opasnost, nadamo se u smrt.“³⁶ I ako bismo želeli da sve što je Hajdeger na svoj specifičan način saznao i

33 Hajdeger, M., *Ontologija, Hermeneutika faktičnosti*, Akademska knjiga Novi Sad, 2007, str. 9.

34 Isto.

35 Isto, str. 10.

36 Kjerkegor, S., *Bolest na smrt*, Ukronija, Beograd, 2022, str. 19.

rekao o smrti učinimo jednostavno dostupnim svakome, pa i onome ko nema filozofskog obrazovanja, ali i bez njega podjednako živi i umire – izrazimo jednom rečenicom, ponovo bismo se neizbežno okrenuli Kjerkegoru: „Čovek je sinteza beskonačnosti i konačnosti, prolaznog i večnog, slobode i nužnosti, kratko: sinteza.“³⁷

U svakom slučaju, o krucijalnosti odnosa ontološkog i ontičkog za samospoznaju, za naše svesno snalaženje u lancu života i smrti u svetu koji je veliki eksperiment nedokučenog, a moguće i nedokučivog nam Tvorca Sveta, držimo da je baš metodološko uputstvo Tome Akvinskog za Hajdegera bilo odlučujuće jer ga se čvrsto držao u čitavom svom filozofskom radu: „Stoga bi valjalo razmotriti ‘*biće*’ ne bismo li tim putem dospeli do ‘*suštine*’“.³⁸

U opsežnoj studiji *Biti prema smrti* u kojoj ekstenzivno analizira odnos Hajdegera prema istočnom pravoslavlju, Silvija Avakijan (Sylvie Avakian) postavlja neizbežno pitanje moralnosti Hajdegerovog životnog i socijalnog stava, kada je u pitanju tuđa smrt i zločini. Ponirući u antičku grčku tragediju Hajdeger je za *Antigonu* napisao da je *najčistija poema sama po sebi*. Na ovo Avakijan primećuje kako je „sudbina Antigone ista kao i sudbina svakog čoveka, što samo ukazuje na čovekovu pripadnost biću i celini (...)“, ali da je Antigonina tragedija ipak njeno posebno otkriće – bića kao takvog“.³⁹

Ovde Avakijan s pravom postavlja Hajdegeru kritičko pitanje o njegovom ponašanju kao čoveka u teško ratno vreme II svetskog rata, dovodeći to u vezu ne samo sa hrišćanskim pokajanjem koje oslobađa dušu, već i sa osnovnim ljudskim pravom na život i slobodu, kao i građanskim shvatanjem moralnih normi običnog čoveka, i zaključuje:

„Bez obzira na poetsku vrednost i značenje ovih tragedija, i njihovog daleko više od dva milenijuma starog nosioca, neko se ipak može zapitati: zašto se Hajdeger nikada nije pozabavio tragedijama savremenim njegovom dobu? Iako istorijsko istraživanje nije svrha ovoga dela, Hajdegerovo posleratno ćutanje o holokaustu ovde ipak zauvek ostaje otvoreno pitanje.“⁴⁰

37 Kjerkegor, S., *Čovek i duh*, Partenon, Beograd, 2016, str. 69.

38 Akvinski, Sv. T., *Biće i suština*, Dereta, Beograd, 2010, str. 6.

39 Avakian, S., *Being Towards Death, Heidegger and the Orthodox Theology of the East*, De Gruyter, 2021, str. 239. <http://dnb.dnb.de>.

40 Isto, str. 240.

Smrt nije ništa manja tajna od rođenja, ako ga shvatimo na način istočnjačke filozofije, posebno budizma, kao dolazak iz smrti u školu života čija je najvažnija i jedina svrha da naučimo kako da se ne rodimo ponovo. U pravoslavnom dogmatskom Bogoslovlju, rođenje, život i smrt su neodgonetljive tajne Boga, kome se samo možemo do kraja predati – isihazam, a nikada ih ne možemo objasniti, tako da su svi naučni naponi u tom pravcu uzaludni. U zaključku analize Hajdeger iznosi tri glavne teze o smrti.⁴¹ Prva je da tu-bitku, dokle god on jeste i kao takav postoji, pripada stalna nenamirenost⁴² što znači da svakom čoveku pripada i ono što on još nije, odnosno, ono što se sa njim još nije dogodilo. U svet smo kao ljudska bića bačeni da susretnemo celovitost tu-bitka (Dasein).

Druga Hajdegerova teza o smrti je da se čovekovim stizanjem ka svom svršetku uklanja nenamirenost jer dolaskom do krajnje granice života, odnosno do smrti, bitak-u-svetu postaje ne-bitak-u-svetu, jer kada umremo, tada mi više nismo mi, ali i dalje ostajemo delovi ovoga sveta.

Treća Hajdegerova teza o smrti tvrdi da stizanje-ka-svršetku za svaki tu-bitak uključuje u sebi modus bitka koji više nije moguće upražnjavati. Razlog je promenljivost modusa bitka, koji može biti i ne-bititi, što je po Hajdegeru, u krajnjoj liniji neutvrđeno i tome se ne može govoriti iz jednostavnog razloga što smrt nije u domenu racionalnog shvatanja nauke i prema tome u biti tu-bitka leži ta stalna nenamirenost koja znači da nekom biću nešto pripada, ali izostaje, a onim što nije namireno, ne može se ni raspolagati. Nenamirenost, kako kaže Hajdeger, treba shvatiti kao izostajanje u nekom pripadanju.⁴³

Najzad, može se posle svih diskursa zaključiti da traganje za konačnim smislom života i razumevanjem stanja smrti ne samo da nije završeno, nego ljudsko neznanje o ovim pitanjima o kojima se može isključivo posredno i metaforički raspravljati, samo pojačava duhovni interes savremenog čoveka za kategorijalne pojmove egzistencije i transcendencije, praznine i suštine, svega i ništavila.

---

41 Prema: Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*. str. 275.

42 Isto.

43 Prema: Sićanica, M. (2017). *Problem smrti u misli Martina Heideggera*. str. 82-83.

LITERATURA

- Akvinski, T. (2010). *Biće i suština*. Beograd: Dereta.
- Avakian, S. (2021). *Being Towards Death, Heidegger and the Orthodox Theology of the East*, De Gruyter. Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110707519>
- Kjerkegor, S. (2022). *Bolest na smrt*. Beograd: Ukronija.
- Kjerkegor, S. (2016). *Čovek i duh*. Beograd: Partenon.
- Petrović, G. (1985). Uvod u „Sein und Zeit“ u Heidegger, M. (1985). *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed, XIII-CXXXIII.
- Sartr, Ž. P. (1983). *Biće i Ništavilo*. Beograd: Nolit.
- Shariatinia, Z. (2016). Heidegger's ideas about death. *Pacific Science Review B: Humanities and Social Sciences*, 1, 92-97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psrb.2016.06.001>
- Sičanica, M. (2017). *Problem smrti u misli Martina Heideggera. Čemu, XIV (25)*, 81-88. <https://hrcak.srce.hr/file/330089>
- Tadić, Lj. (2003). *Zagonetka smrti: smrt kao tema religije i filozofije*. Beograd: Filip Višnjić.
- Hajdeger, M. (1982). *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
- Hajdeger, M. (1985). *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
- Hajdeger, M. (2007). *Ontologija: hermeneutika faktičnosti*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- Hajdeger, M. (2013). *Što je metafizika*. Zagreb: Institut za filozofiju. <https://www.scribd.com/document/392873273/Hajdeger-Sta-je-metafizika-pdf>. Preuzeto 9. 4. 2023.

SANJA VLAHOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

DEATH IN THE PHILOSOPHY OF MARTIN HEIDEGGER

Abstract: In the introduction of the paper, the difficulties and problems of the ontic and ontological understanding of the world are discussed in the light of Heidegger's fundamental ontology. Heidegger's position on the inevitable belonging of man to the whole of being (das Seiende) is analyzed and the original ontological-phenomenological method is shown, with which he considers the difference between Being (das Sein) and there-being (Dasein) on a metaphysical level, basing his fundamental ontology on these concepts. He also builds on them the explanation of the experience of death as the end of the battle. For Heidegger, death is not the abolition of being, but only the dissolution of there-being in Being, whose characteristic is restlessness. In particular, possible answers to the questions: Do I have to die and does this being (Dasein), to which death arrives, complete itself in this way? At the end, they discuss everyday life and death in the relationship between being and being in the light of the philosophical dilemma of whether death exhausts every possibility of human existence. In the conclusion, similar, but also critical views of other philosophers on death are stated (Kierkegaard, Sartre...) and finally he concludes that in the ontological, ontic, and phenomenological view, death remains the most important open question not only of the philosophy of existentialism, but also of science.

Keywords: ontology, ontic, being, Dasein, metaphysics, *Being Towards Death*, death, restlessness

Primljeno: 1.3.2024.

Prihvaćeno: 20.6.2024.

